

GÖLGESİZLER'DE MASAL, EFSANE VE BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK

Fairy Tale, Legend and Magical Realism in Gölgesizler Novel

Ebru ONAY*

ÖZ

Büyülü gerçekçi metinlerde doğüstü, efsanevi, masalımsı varlıklar ve olaylar bir açıklamaya yer vermeden anlatılır ve anlatıldığı metnin bağlamında oldukları gibi kabul görür. İçinde olağanüstü ve folklorik öğelerin bulunduğu eserler büyülü gerçekçi metinler olarak okuma eğilimi vardır. Bunun sebebi ülkemizde henüz büyülü gerçekçiliğin yeterince tartışılmamış olması olabilir. Türk edebiyatının önemli yazarlarından kabul edilen Hasan Ali Toptaş'ın *Gölgesizler* adlı romanı; eleştirmenler tarafından postmodern bir eser olarak görülmüştür. Ancak bunun dışında, olağanüstü öğelerden, masallardan ve efsanelerden faydalanılarak yazılmış; gerçek dışı yaklaşımı dolayısıyla Seval Şahin gibi bazı eleştirmenlerce büyülü gerçekçi bir metin olarak da tanımlanmıştır. Her ne kadar *Gölgesizler* malzemesi bakımından büyülü gerçekçi bir metin sayılsa da, bu malzemenin ele alınış tarzı bakımından büyülü gerçekçi metinlerden ayrı gibi görünüyor. Bu çalışmanın amacı, Hasan Ali Toptaş'ın büyülü gerçekçi olduğu iddia edilen *Gölgesizler* adlı romanını bu bağlamda ele almak; metinde geçen masal ve efsane gibi halk edebiyatı ürünlerinden nasıl faydalandığını gösterirken büyülü gerçekçi akım dahilinde okunup okunamayacağını tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler

Büyülü gerçekçilik, *Gölgesizler*, Olağanüstü

ABSTRACT

In magical realist texts, marvelous, supernatural, mythical, legendry creatures, and events are narrated as everyday occurrences and elements of reality. In Turkey, there is a tendency to interpret texts which contain supernatural and folkloric elements as magical realist text. The reason behind this tendency might be due to lack of studies conducted on magical realism. *Gölgesizler*, written by Hasan Ali Toptas who is one of the well-known authors of the Turkish fiction following 1990s, is accepted as a postmodern novel by critics. This novel, however, is also considered as an example of a magical realist text, by critics like Seval Sahin, based on its approach to the unreal and its inclusion of supernatural elements. Even though *Gölgesizler* is considered to be a magical realist text with regard to its material, the handling of this material seems to be separated from other works with in the genre. The purpose of this study is to discuss that the work of Hasan Ali Toptas, *Gölgesizler*, should be interpreted other than a "magical realist" text while it will be shown that how fairy tales and legends in folk literature were utilized in *Gölgesizler* for its own purposes. By doing, this article will prove that it is not appropriate to regard Hasan Ali Toptas' work as a magical realist novel.

Key Words

Magical Realism, *Gölgesizler*, marvelous.

Seval Şahin "Büyülü Gerçekçilikle Modern Anlayışı Kaynaştıran Bir Roman: *Gölgesizler*" adlı yazısında, içinde olağanüstü pek çok öge bulunan *Gölgesizler*'in büyülü gerçekçi bir metin olduğu iddia etmektedir. Şahin'in yazısının temel dayanağı, bu romanda "efsane ve masal gibi unsurların kullanılması" ve "Ayıgabak Masalı'nın romanın çatısını oluşturması[dır]" (38). Oysa bir metni büyülü gerçekçi yapan şey sadece

metinde efsanevi, masalımsı, olağanüstü öğelerin bulunması değil; bu öğelerin metinde nasıl kullanıldığıdır. Büyülü gerçekçilik kendisiyle ortak noktaları bulunan "fantastik", "olağanüstü", "masalımsı yazın" (fabülasyon) ile sık sık karıştırılan bir türdür. Bu yüzden büyülü gerçekçilik akımının sınırlarını çizecek bir tanıma ihtiyaç vardır.

Aytül Özüm'ün, *Angela Carter ve Büyülü Gerçekçilik* adlı kitabının giriş

* Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, eonay@bilkent.edu.tr

bölümünde, büyülu gerçekçiliğın tanımlarıyla ilgili kapsamlı bilgiye ulaşabiliriz. Özümlün bildirdiğine göre;

Büyülu gerçekçilikte mantıksız ve inanılması güç olaylar, doğrulukları sorgulanmaksızın ve herhangi bir açıklamaya yer verilmeden tasvir edilir ve anlatılan öykünün bağlamında oldukları gibi kabul edilir. [...] [B]üyülu gerçekçilik doğaüstünün sıradan olarak algılanarak, doğaüstü olay ya da karakterin edebî gerçekliğin somut bir parçası olarak kabul edilmesidir. (Zamora ve Faris'ten aktaran: Özüml 30)

Bu akımdan etkilenen yazarlar eserlerinde, kimi zaman folklorik kimi zaman efsanevi kimi zamansa masahmsı öğeleri kullanırlar. “Bununla bağlantılı olarak, Roland Walter *Magic Realism In Contemporary Chicano Fiction* (Çağdaş Çağın Kurmacasında Büyülu Gerçekçilik) adlı eserinde, gerçekliğin daha derin bir tabakasını ortaya çıkarmak için mitlere ve efsanelere anlatı sürecinde bir imgelem aracı olarak yer verildiğini belirtir.” (Aktaran:Özüml30). Büyülu gerçekçi romanlarda dikkati çeken bir başka özellik anlatıcının tutumunun ne gerçeklikten yana ne de olağanüstü olandan yana olmasıdır. Aslında metin boyunca bir taraftan gerçek olan büyülu gibi sunulurken öte taraftan bu büyülu olanın görünüşü belirsizleştirilir. Örneğin; Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* adlı kitabında, Atiye'nin Dirmit'e hamileyken bayılmaları cinlerle ilişkilendirilirken olayın hemen sonunda aslında hamile olduğu anlaşılır. Ama bu bilginin ortaya çıkmasından sonra bile cinlerle ilgili inanış devam eder. Böylece hem söylem düzleminde hem de olay düzleminde zıtlıklardan faydalanarak okuyucunun belirsiz bir alana taşınması sağlanır.

Gerçekle olağanüstü olan aynı düzlemde birbirini değıllemeyecek şekilde verilir.

Özümlün Faris'ten aktardığına göre; büyülu gerçekçiliğın beş temel özelliğı vardır. “Bunların ilki: Evrenin yasalarına göre açıklanamayacak olaylar gerçekten olur, diğeri bir deyişle bu olayları öyküdeki ne anlatıcı ne de karakterler garip bulur.” (Özüml 31). Örneğın; Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* romanında Atiye, Azrail'le konuşabilir ve bu romanın diğeri karakterleri tarafından olağanüstü bir durummuş gibi algılanmaz.

İkinci özellik; büyülu gerçekçi romanlarda gerçekçi romanlardaki gibi detaylı tasvirlerle yer verilmesidir.

“Faris'e göre bu durum büyülu gerçekçi eserlerde gerçekçi geleneğı güçlendirir, ancak bu detayların hayali unsurlarla zenginleştirilmiş olması metni gerçekçilikten bir ölçüde uzaklaştırır. [...] Diğeri bir özellik ise yaşanan olağandışı ya da gerçeküstü olayların birer mucize mi yoksa karakterlerin sanrısı mı olduklarının ayırt edilememesidir. Büyülu gerçekçiliğın dördüncü özelliğı, bu dünyayla ölümlerin dünyasını, gerçekle kurmacayı birlikte birbirinden ayırmadan işlemesidir. Ölümünden sonrası alternatif bir kurmaca olarak görülür. [...] Faris'in listelediğı beşinci ve sonuncu özellik Büyülu gerçekçi eserlerin zaman, yer ve kimlik kavramlarını geleneksel anlamda kabul edilen biçimleriyle sorgulamalarıdır.” (31-32-33).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi büyülu gerçekçi metinlerde hedef; gerçekçi folklorik, efsanevi, masahmsı ve olağanüstü öğeleri kullanarak belirginleştirmektir

Gölgesizler iki ayrı düzlemde geçen olayların zamansal ve uzamsal olarak birbirine bağlandığı bir romandır.

Roman, adı verilmeyen bir şehirde bir berber dükkânında başlar. Yine adı verilmeyen bir köyde kaybolan kişiler berber dükkânında ortaya çıkarken bu dükkândan gidenler bir hayal dünyasına gider gibi bahsi geçen köye gitmeye başlarlar. Kimse tam olarak nereye, nasıl ve neden gittiğinin bilincinde değildir.

Metnin tümünde karşılaştığımız olağanüstü olaylar kurgulanırken metinlerarası bir ilişkiyle, efsane ve masal gibi halk anlatılarından da faydalanılmıştır. “Her anlatı bir kültürün içinde yer alır, bu nedenle, yalnız yaşadığımız dünyanın dil dışı gerçeklerine değil, aynı zamanda kendisinden önceki yazılı ve sözlü öteki metinlere de göndermede bulunabilir. Bu özel gönderimlere metinlerarası ilişki[ler] denir” (Kıran, Z. ve Kıran, A. 277). Tam da postmodern romanların özelliğine uyarak köyde kaybolanlardan Güvercin adlı kızın başından geçenlerle Çal ve çevresinde anlatılan *Ayıgabak* adlı masal arasında metinlerarası bir ilişki görülmektedir. Masalda “Hatme Gız” adında bir genç kız, bir ayı tarafından kaçırılır. Hatme Gız’ın ayıdan, yarı beline dek insan, belden aşağısı ayı olan çocukları olur. Yıllar sonra Hatme Gız’ın ailesi kızlarını bulur ve ayıyla çocuklarını öldürür. Bu acıya dayanamayan Hatme Gız ailesine isyan edince o da öldürülür ve masal böylece biter. Romanda da Güvercin kaybolur, daha sonra ardıc yuvasında hamile bulunur ve doğan bebeği görünce köyün kadınları “karanlık çılgınlık” atarlar; aynı sıralarda Güvercin’in babası, amcası ve diğer köylüler kış uykusuna yatmamış bir ayıyı öldürürler. Romanın sonunda berber dükkânındaki anlatıcı- yazarın oğlu bir gazete getirir ve “bir kızı ayı kaçırmış” der. Romanda geçen bu olaylarla

Ayıgabak Masalı arasındaki bu metinlerarası ilişki, metinde olağanüstü olayların bir halk masalından faydalanarak kurgulandığını gösterir; ancak bu ilişki *Gölgesizler*’i büyülü gerçekçi bir metin yapmaya yetmez. Metinde Güvercin’in bebeğinin ayıdan olduğunu düşünmemizi sağlayacak veriler olsa bile bu veriler net değildir. Ne Güvercin böyle bir şeyin olduğunu dile getirmiştir; ne görüldüğünde çılgınlık attıran bebeğin fiziksel özellikleri tarif edilmiştir. Faris’in de belirttiği gibi büyülü gerçekçi metinlerde olağanüstünün sıradanlaşması, gerçekliğin bir parçası hâline dönüşmesi için gerçekçi romanlardaki gibi detaylı tasvirler yer verilir. “Büyülü gerçekçi metinlerde mucizevi olan şey bu dünyada var olandır, sıradan olanı sıra dışı yapan özelliğiye ele alınmış biçimi ve kurgulama metodudur” (Özüm 30). Oysa bu metin büyülü gerçekçi bir metin olsaydı bebek uzun uzun tarif edilir, ya da en azından Güvercin’in ayıyla birlikte olduğuna dair daha somut deliller görülürdü.

Gölgesizler romanında halk anlatılarından faydalanarak kurgulanmış bir başka olağanüstü olay ise köyde yıllar önce yaşamış Aynalı Fatma’nın ve onunla savaşır gibi birleşen Asker Hamdi’nin başından geçenlerdir. Dede Musa’nın Güvercin’in kayboluşunun üzerine anlattığı bu hikâyeden sonra, “*Aynalı Fatma aynalı bir kuştur. Ola ki güvercin onun aynasıdır*” (67) der. Aynalı Fatma’nın kuş olup uçtuğunu direkt söylemese de köyde ilk kaybolan Cıngıl Nuri gittiği yerleri anlatırken

[...] Ufukta ayna yüklü kuşları görüyormuş çünkü, onlara ulaştığında kendini bulacağına ve kurtulacağına inanıyormuş. Kuşlarsa, aynalarında bin bir görüntüyle kanat çırpıp çırpıp uzakla-

ra uçuyorlarmış. Kuş aklı işte, oysa varmaya çalıştıkları bütün uzaklar o anda aynalardaymış. [...] (62)

demesinden Aynalı Fatma'yla ayna yüklü kuşlar arasında ilişki olduğu sezilir. Keza, romanda kaybolan kızın adı Güvercin'dir ve şehirdeki berberin duvarında da güvercin resmi vardır. Metinlerarası bir düzlemde aktarılan Aynalı Fatma ve aynalı kuşlarla ilgili motifle, *uçma* motifi olarak halk anlatılarında da rastlıyoruz. Sözlü kültürde oluşan ve daha sonra yazıya geçmiş olan halk anlatılarını da birer metin kabul ederek uçup gitme motifini metinlerarası bağlamda değerlendirebiliriz.

“Uçma” motifinin kullanıldığı anlatılarda, genellikle başı sıkışan kişilerin bazen bir kuşa dönüşerek bazense bir hayvan aracılığıyla uçup beladan kurtuldukları anlatılır. Örneğin; *Mahmut Pehlivan Masalı*'nda üvey annesinin kendisini öldüreceğini öğrenen Mahmut, atıyla birlikte uçarak kaçar (Önal, 42). Burada zor zamanda uçan bir attır. Yine *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde “Basatın Teppegözü Öldürdüğü Destan”da çoban'dan kaçan peri kızları uçarlar (Ergin,169). Masallarda, hikâyelerde ve efsanelerde görülen bu uçma motifi dönüşmüş olarak *Gölgesizler*'de de görülür. Aynalı Fatma'nın, ölmek üzereyken kuş olup uçtuğuna dair halk arasında bir efsane türetilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak halk anlatılarından alınan bu motifin eseri büyülü gerçekçi yapabilmesi için kullanımının farklı olması gerekir.

Her ne kadar Aynalı Fatma'nın bir tarihte yaşadığına dair delil Asker Hamdi'yle birlikte oldukları evdir. Muhtemelen geçmişte köyde yaşamışlardır. Ama onun gerçekten uçtuğu metinde görülmez yani metinde Aynalı Fatma'nın gidişi, Dede Musa tarafın-

dan efsaneleştirilirken metnin gerçekliğinde bir bu olay yer almaz. Muhtar, Asker Hamdi'nin varlığından bile şüphe eder. Romanın önemli bir yerini tutan bu anlatı metinde birdenbire yalanlanır ve gerçek olduğu sanılan her şey yerini bir belirsizliğe bırakır. Aynalı Fatma'nın kuş olup uçuşması bir efsaneye dönüşmüş ve halk tarafından inanılır bir hâl almışsa da olayın anlatıcı tarafından aktarılışı bir gizem içerir. Bu tam da değinmek istenilen noktadır. Efsaneler halk tarafından olağanüstülüne rağmen inanılan yadigarı olmayan, inançları içinde barındıran anlatılardır. Aynalı Fatma'nın kuşa dönüp uçuşması ve tehlikelerden kurtulması halk arasında anlatılagelen efsane motiflerine göndermede bulunsa da anlatıcı bu olayı halkın inandığı bir gerçeklik olarak sunarken öte taraftan bir muğlaklık bırakmış böylece büyülü olan gerçek görünmekten çok fantastik bir hâl almıştır.

Aynalı Fatma ile Asker Hamdi'nin hikâyelerinde olağanüstü bir başka olay daha vardır. Asker Hamdi bu olaydan sonra bağ evinde çobanlar tarafından ölü bulunmuştur. Hamdi'nin ölüsü evine götürüldükten sonra iki asker gelmiş ve Hamdi'nin asker kaçağı olduğunu söyleyerek cesedini alıp götürmüş, ama bir süre sonra Muhtar, Asker Hamdi'nin şehit düştüğünü bildiren bir mektup almıştır. Bu olaydan sonra köy ahalisinin tepkisi Dede Musa tarafından şöyle anlatılıyor romanda:

Herkes şaşırmuş tabii, kafalarda bir Hamdi karışıklığı başlamış. [...]. Cephe- de şehit düşen Hamdi'ye Fatma'nın di- şiliğini sünger gibi emip bitiren Hamdi kimdi diyorum... yoksa o Hamdi, cep- hedeki Hamdi'nin Fatma'nın aynasına vuran görüntüsü müydü? Fatma nereye gitti peki nerede yaşlandı, nerde öldü?

Gel gör ki bunların hiçbirine yanıt bulamıyorum muhtar... (69)

Bu durumda da olağanüstü, bir gizem içinde ve şaşkınlık yaratacak şekilde veriliyor. Büyülü gerçekçi metinlerde kahramanlar olağanüstü bir şey gördüklerinde bu duruma şaşırılmaz ve bunu yadırgamazlar. Olağanüstü olan garipsenmez, aksine sıradan olanın dil oyunları, kurgulanış biçimiyle sıra dışı hâle getirilir.

Gölgesizler'in büyülü gerçekçi bir metin olduğunu iddia etmek için öne sürülecek delillerden birisi de köyde kaybolanlardan Cıngıl Nuri'nin başından geçenleri anlattığı kısımdır. Bu bölümde Cıngıl Nuri geri döndüğünde nereye gittiğini soranlara bir gizem yaratacak şekilde "Bunca yıldır neredeydim bilmiyorum" (55) der ve köyden gidişini ve başına gelenleri anlatır. 55. sayfadan 62 sayfaya kadar anlatılan bu kısımda Nuri, bir akşam ruhunun daraldığını ellerinin kollarına, ayaklarının bacaklarına yetmez olduğunu; kulaklarının büyüyüp her eşyanın sesini duymaya başladığını anlatır. Daha sonra aşağıda da bahsedeceğimiz üzere aynalı kuşların arkasından gidişini ve daha birçok olağanüstü olayla karşılaştığını uzun uzun anlatır. Bu kısımda anlatılan her şeyin büyülü gerçeklikle örtüştüğünü kabul edebiliriz; ama şu noktayı dikkatten kaçırmamak gerekir ki Nuri'nin konuşmasının sonunda onu dinleyen Muhtar *ürperir*. Buradaki "ürpermek" kelimesi büyülü gerçekçilik anlamında tüm büyüyü bozar. Çünkü büyülü gerçekçi metinlerde "[g]erçekçilik, bir mucize ya da gerçeğin değişik biçimde yansıması olarak karşımıza çıkar. Ayrıca beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan ve insanı *ürpertip*¹ korkutan olaylara yer verilmez" (Garcia 33). Oysa muhtar sadece anlatılanlardan dolayı değil önündeki çayın bir anda

kayboluşundan da korkar, büyülü olanı olduğu gibi kabul etmez; onu yadırgar, ondan korkar. Buradaki amaç gerçekliği sanatsal bir şekilde uca çekip belirginleştirmek değil, okuyucuda bir kafa karışıklığı yaratmaktır.

Görüldüğü üzere postmodern anlatının olanaklarından son derece iyi faydalanarak bir üstkurmaca metni oluşturan Toptaş'ın, *Gölgesizler* adlı romanında tıpkı büyülü gerçekçilikte olduğu gibi pek çok olağanüstü olay geçmektedir. Ancak; olağanüstü olayların yaşandığı metinlerin sadece büyülü gerçekçi metinler olmadığını daha önce de söylemiştik. Bizim bu çalışmada tespit ettiğimiz şey, *Gölgesizler* romanının masal ve efsane motiflerini materyal olarak kullanmasına rağmen, kendisini kurgusal olarak büyülü gerçekçi metinlerden ayırdığıdır.

NOTLAR

1 Vurgu bana ait.

KAYNAKLAR

- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*, Atatürk Dil Kurumu Yayınları, Ankara:1994.
- Garcia, Ayfer Teker. *Latin Amerika Edebiyatında Büyülü Gerçekçilik*, Ankara:Ürün Yayınları, 2010.
- Önal, Mehmet Naci, "Bir Dobruca Masalı Mahmut Pehlivan", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S.43 Erzurum.
- Özüm, Aytül. *Angela Carter ve Büyülü Gerçekçilik*, Ankara: Ürün Yayınları, 2009.
- Kıran, Zeynel ve Ayşe Kıran. *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2000.
- Sodżawizny, Magdalena. "Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2003.
- Toptaş, Hasan Ali. *Gölgesizler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Şahin, Seval. "Büyülü Gerçekçilikle Modern Anlayışı Kaynaştıran Bir Roman: *Gölgesizler*". *Hürriyet Gösteri* 38-40 (Mart 2003).